

ZAZACADAKİ ALFABE SORUNUNA BİR BAKIŞ VE ÇÖZÜM ÖNERİSİ

Mesut KESKİN¹

Kısaltma ve semboller:

<: 'dan gelme

>: 'dan o şekle dönüşme

< >: Yazımsal

[ ]: IPA (uluslararası sesbilimsel alfabe)

// : transkripsiyon

Başlıklar

1. Giriş	2
2. Zazaca İçin Kullanılan Alfabeler	2
2.1 Zazaca Yazında Yaygın Olarak Kullanılan Alfabeler	3
2.1.1 Dini Yazında Arapça Harflerle Kullanılan Alfabe	3
2.1.2 1970'li Yıllardan Beri Yurtdışında ve Yurtiçinde Latin Harflerle Kullanılan Alfabe ve Varyantları	4
2.1.3 Günümüzde Yaygın Olarak Kullanılan İki alfabe	6
2.2. Yaygın Olmayan Alfabeler	7
2.2.1 Dilbilimsel Transkripsiyon ve Sesbilimsel Alfabeler	7
2.2.2 Dr. Zülfü Selcan'ın Kullandığı Alfabe	8
2.2.3 Ermenice Alfabe	8
2.2.4 Latin Alfabesiyle Tasarlanan Diğer Alfabeler	9
3. Alfabelerin Değerlendirilmesi	10
3.1 Ses Envanteri, Harfler ve Karşılıdığı Sesler	10
3.2 Alfabenin Koşulları	13
4. Önerilen Alfabe	14
Sonuç	16
Ek: Önerilen alfabeyle Standard ve şive yazılımına dair örnekler	16
Kaynakça	20

---

¹ Karşılaştırmalı Hint-Avrupa Dilbilimi Mezunu, Frankfurt Üniversitesi Doktora Öğrencisi. mesut.keskin@web.de

Makale üzerine eleştiri ve önerilerini eksik etmeyen arkadaşlarıma teşekkür ederim. Bildiri metni izinsiz yayınlanamaz.

Makaleye önerileri için dilbilimci arkadaşlarım İ. Öztürk ve D. Nuhbalaoglu'na teşekkür borçluyum.

Bu makale "I. ULUSLARARASI ZAZA DİLİ SEMPOZYUMU" kitabında (Aralık 2011, Bingöl Üniversitesi Yayınları, sayfa 327-349) yayınlanmıştır. İnternet versiyonu güncellenmiş ve geliştirilmiş şeklidir.

1.09.2023

1. Giriş

Alfabenin işlevi, konuşulan dili kalıcı kılmak için yazıya geçirilmekte kullanılan alfabe veya sembollerin yazıya veya yazıya geçirilmeden önce denenerek oluşturulduğu varsayılmaktadır. Harflerin veya sembollerin belirli bir sıra düzeninden ziyade dilde var olan birimsel seslerin karşılığını vermektir.

Anadolu'da Türkçe ve Kürtçeden sonra sayısal çoğunluk itibariyle üçüncü dil konumunda bulunan Zazacanın özellikle Türkiye kamuoyunda hâlâ maruz kaldığı tanınmamışlığa karşın bir Kuzeybatı İrani dili olarak üzerinde ciddi araştırmalar yapılmıştır. Bilimsel ve tarafsız kaynaklar ışığında dünya dilleri arasındaki yeri, yaşamakta olduğu coğrafyada, öz yurdunda değil de başta Almanya olmak üzere özellikle Batı-Avrupa ülkelerinde ve değişik ülkelerde yaklaşık olarak yüz yıl önce başlayan, ancak son 20-25 yılda giderek yoğunluk kazanan dilbilimsel araştırmalar sonucu belirlenmiştir.

Dilbilimsel araştırmaların yanı sıra, Avrupa'ya yerleşmiş olan Zazaların anadillerine duyarlı kesimi 80'li yıllardan beri Zazacayı modern yazı diline geçirmeye başlamıştır. Bu dili konuşanlar da malum dil politikasından dolayı yurtdışında birtakım imkânlarla kavuşmakla, alfabelerini, dildeki yazını oluşturup geliştirmiş ve dilleri üzerine olan araştırmalarını diasporada veya gurbette sürdürebilmişlerdir. Lakin yaklaşık otuz yıllık yazın deneyimine rağmen, bir yandan tüm şiveleri kapsayan, öte yandan siyasi kaygı taşımaksızın tüm yazar kesimlerince kabul gören ortak bir alfabe oluşturma konumuna gelinmemiştir.

Şimdiye kadar Zazacanın kullanıldığı ve yaygın olan iki alfabe (Jacobson ve Bedirxan) göz önünde bulundurup ileride eğitim ve kamuoyunda kullanılacak bir dil olarak, standartlaştırılması konusu da birlikte ele alınarak, mümkün oldukça hem ortak bir yazı dilini kapsayan, hem 3 ana lehçe (Kuzey, Merkez, Güney) ve tüm şivelerde mevcut sesleri de yöresel yazında karşılayan ve de pratik ve dilbilimsel bakışla oluşturulan bir alfabe önerilecektir. Üç ana diyalekti yakınlılaştırarak şekilde en yaygın ve dile özgün seslerin karşılanması ve de Türkiye'de eğitim görmüş Zazaların Latin alfabesine yatkınlığı, bilişim teknolojilerinde teknik donanımın buna göre oluşturulmuş olması (örn. Windows'ta Türkçe Q-klavye kullanılması), Zazaca alfabe için standart oluşturmada bu dilin yazarlarına da kolaylık sağlayacaktır.

2. Zazaca İçin Kullanılan Alfabeler

İlk yazılışından ve kayda alındığından bugüne dek kullanılan alfabeler şu şekilde kategorize edilebilir: Zazaca yazında kullanılan alfabeler ve dilbilimde Zazacayı kayda geçirmek için kullanılan alfabeler. Yazında kullanılan alfabeler arasında yaygın olan iki çeşit alfabe dışında kitapçık olarak, sözlüklerde ve dergilerde sunulan diğer alfabelere de değinilecektir.

Kronolojik sırayla, mevcut bilgilere göre Zazacanın ilk kez Zazalar tarafınca yazıya geçirilmesi tahminen 1798 ila 1831 yılına denk düşmektedir. *Sultan Efendi*'nin Alevilik üzerine yazılan metninin aslı henüz elimizde bulunmamaktadır.² 1857/58 yılında İranolog *Peter İ. Lerch* Rus-Osmanlı Kırım harbinde tutuklu olan Bingöllü bir Zaza'yla yaptığı kayıtları Latince harflerden oluşan kendine has bir dilbilimsel transkripsiyon alfabesiyle yazıya geçirmiştir.³ Friedrich Müller 1864'te Lerch'in metinleriyle araştırmayı karşılaştırmalarla sürdürür. 1899 yılında *Ehmedê Xaşi* (Melâ Ehed Bin Hesen el-Xâşî), 1906 yılında müftü *'Usman Es'ad Efendiyo Babic* tarafınca yazılıp 1933'te Şam'da yayınlanan *Mewlid* adlı eserler Arap harflerinden oluşan alfabeyle yazıya geçirilmiştir. Arkeolog Albert van LeCoq 1901'de kaydettiği beş sayfalık notların dilbilgisel analizini Latince transkripsiyon alfabesiyle yapar. 1906'da batı İranolog Oskar Mann'ın Ortadoğu seyahatinde Zazacanın özellikle Siverek ve Kor (Bingöl) yörelerinden o zamana kadar en geniş derlemesini gerçekleştirir (Almanca tercümeyle birlikte 91 sayfa, 5 ağız). O. Mann'ın ölümünden sonra İranolog Karl Hadank'ın da ağızlar üzerine yazdığı gramer analiziyle birlikte 1932'de Leipzig'de kitap olarak yayınlanır. Bu eserde de keza dilbilimsel Latince transkripsiyon alfabesi kullanılmıştır.

² Dehqan (2010: 2).

³ Lerch (1857/58).

Türkiye’de malum siyasi ve tahakkümcü anlayışın hüküm sürmesiyle ilgili olarak Zazaca yazının suskunluk döneminden sonra tekrar 1963’te İstanbul’da siyasi baskıdan dolayı sadece tek sayı yayınlanabilen *Roja Newe* adlı gazetede Türkçe, Kürtçe (Kurmanci) ve Zazaca yazılar (Latin alfabesiyle) yer almıştır. 1974 – 1980 döneminde ağır şartlar altında da olsa, *Özgürlük Yolu* (İstanbul), *Roja Welat* (Ankara), *Tirêj* (İzmir), *Devrimci Demokrat Gençlik* (İstanbul) gibi üç dilli periyodik dergi ve gazetelerde Latin alfabesiyle Zazaca yazılmıştır. Türkiye’den Avrupa ülkelerine işçi ve siyasi sığınma göçüyle gelen birçok Zaza kökenlinin bu ülkelerde anadilini rahat ve baskısız kullanabilmenin avantajından yararlanmasıyla 90’lı yılların ortasına kadar ağırlıklı olarak Almanya, İsveç ve Fransa gibi ülkelerde Zazaca yayınlar çoğalmıştır. 1976’dan beri farklı dillerde, özellikle Türkçe ve Kürtçe yazılan dergi ve gazetelerde Zazaca da yer almıştır. Yurtdışında çıkan tüm dergi ve gazetelerde Zazaca için Latin alfabesi kullanılmıştır.

Nitekim Zazacayı ilk olarak örgütlü şekilde korumak ve geliştirmek amacıyla 1985 - 87 yılları arasında çıkan *Ayre* (“değirmen”) dergisidir. Akabinde 1988 – 92 yılları arasında keza aynı amaçla *Piya* (“birlikte”) dergisi çıkmıştır. Sadece Zazaca yayın yapan dergi olarak çıkan ilk dergiler *Kormışkan*⁴ ve *Tija Sodiri* (“sabah güneşi”) olmuştur (1995). *Raştiye* (“gerçek”), *Waxt* (“zaman”), *Vatı* (“söz”)⁵, *Desmala Sure* (“kızıl bayrak”), *Pir*, *Dersim*, *Vengê Zazaistani* (“Zazaistan’ın sesi”), *ZazaPress*, *Çıme* (“kaynak”), *Munzur Haber* gibi muhtelif dergi ve gazeteler arasında kullanılan yaygın alfabenin (bu makalede “Jacobson/Ware Alfabesi” olarak yer alacaktır) oluşmasında önemli bir rolü olan, 1992 ila 2003 yılları arasında 14 sayı yayınlanan *Ware* (“yayla”) dergisidir. Bu alfabe baz alarak Merkez Zazacasında bulunan belirli sesler için de alfabe eklemelerde bulunan ve 2006’dan beri sadece Zazaca yayın yapan *Miraz* (“hamur mayası”) adlı felsefe ve edebiyat dergisi de makalemiz hususunda önem arz etmektedir. Yazında yaygın olarak kullanılan alfabelerden ikincisi Bedirxan alfabesi ile sadece Zazaca çıkan *Vate* (“söz”) dergisi de 1996’dan bu yana önce İsveç, sonra yurtiçinde olmak üzere hala yayına devam etmektedir.⁶ Dergi ve gazeteler dışında 1986’dan bu yana Avrupa’da, 1990’ların ortasından beri de yurtiçinde Zazaca kitaplar çıkmaktadır. Çıkan kitaplarda da yaygın olan Ware/Jacobson ve Bedirxan alfabeleri kullanılmaktadır. İstanbul’da bulunan *Tij Yayınları* Ware/Jacobson Alfabesini yeğlerken *Vate yayınları* Bedirxan alfabesiyle yayınlamaktadır.

2.1 Zazaca Yazında Yaygın Olarak Kullanılan Alfabeler

Zazaca dergi, kitap, medyada yazın, eğitim için kullanılan alfabeleri kronolojik ve şekil olarak şu şekilde sıralamak mümkün:

- Dini yazında Arapça harflerle kullanılan alfabe
- 1970’li yıllardan beri yurtdışında ve yurtiçinde Latin harflerle kullanılan alfabe ve çeşitleri

2.1.1 Dini Yazında Arapça Harflerle Kullanılan Alfabe

Arapça harflerle yazılan Zazaca metin ve mevlitler, Arapça alfabesinde bulunan harflere ek olarak Farsça için uyarlanmış olan 4 ek harf ç چ, j ج, g گ ve p پ, Zazacanın konuşma alanının da tümünü kapsayan Osmanlı İmparatorluğu’nda kullanılan Osmanlıca yazında da Farsçadan devralınan alfabe kullanılmıştır. Ehmedê Xasi ve Usman Efendiyo Babic ise bu alfabe ek olarak dış-dudaksıl ünsüzü v ile çift-dudak yarım ünlü w seslerini ayırt edebilmek için f sesini karşılayan ف harfinin üzerinde üç noktalı olanını ڤ v sesini karşılamak için kullanmışlardır.⁷ Zira Osmanlıca ve Farsçada [w] sesi, Arapçada ise [v] sesinin bulunmadığından ötürü sadece waw و harfi kullanılır.

Arapça harflerle uyarlanan Zazaca alfabe:

⁴ Çermik, Çüngüş, Siverek, Gerger bölgelerindeki Zazaların kutladığı bahar bayramının adı.

⁵ Burada anılan *Vatı* dergisi, 1998 yılında Erzurum’da 3 sayısını yayınlanmış olan dergidir, sonradan İsveç’te çıkan *Vate* dergisiyle hiçbir ilgisi yoktur.

⁶ Aynı ve yakın çevrenin yeni çıkardığı *Newepel* gazetesi ve *Şewçila* dergisinden elimde henüz örnek bulunmamaktadır.

⁷ Söz konusu harf yeni bir bulgu değil; Arapça alfabe baz alan ülkelerde de kullanılmaktaydı. Orta Doğu İrani bir dil olan Harezmi dilinde, günümüzde de Arapça alfabenin kullanıldığı Kürt bölgelerinde (Kurmanci, Sorani) ڤ kullanılmaktadır.

Arapça harfler	ا (أ)	إ	إ	إ	إ	إ	ب	پ	ت	ث	ج	ح	خ	د	ذ	ر	ز	س	ش	ص	ض	ط
Latin harflerle olan karşılığı	a	e	i-	i	u	-	b	p	t	t	c	h	x	d	z, d	r	z	s	ş	s, sh	z, dh	th, t
alfabe transkripsiyonu (DMG (Alman Şarkiyatı))	ā	a	ʔi	i	u	ʔ	b	p	t	t	ğ	h	h	d	ḏ	r	z	s	š	ş	ḏ	ṭ

ظ	ع	غ	ف	ق	ڤ	ك	ل	م	ن	و	ى	ه	ة
z, zh	ʕ	ğ	f	q	v	k	l	m	n	u, û, o, w	i, y, ê	h, -e	-e(t)
z	ʕ	ğ	f	q	v	k	l	m	n	u, û, o, w	i, î, y	h, -a	-a

Bu alfabe hala dini yazında kullanılmaktadır.⁸

2.1.2 1970'li Yıllardan Beri Yurtdışında ve Yurtiçinde Latin Harflerle Kullanılan Alfabe ve Varyantları

Dilbilimsel kayıtlar dışında Zazacanın Zazalar tarafından Latin harfleriyle ilk kaleme alınması yukarıda belirtildiği gibi 1963'e dayanır ve 1974'ten sonra bir süreklilik kazanır. O zaman kullanılan alfabe, Türkiye'deki Harf Devrimi'nden⁹ sonra Suriye'de Celadet Ali Bedirhan tarafından Türkçe Latin alfabesi uyarlanarak Kuzey Kürtçesi (Kurmanci) için tasarlanmış, 1932'den sonra *Hawar* dergisinde kullanılan Bedirhan Alfabesi baz alınmıştır.¹⁰ Tek fark, Bedirhan'ın Türkçede *ı* [u] sesini karşılayan harf olarak *i*, Türkçede *i* [i] sesini karşılayan harf için de *î* harfini kullanmak yerine Türkçede olduğu gibi *ı* ve *i* harflerinin kullanılmasıdır. Bu kullanım o zamanki Kürt ve Zaza yazar çevrelerinde yaygın olduğudur.¹¹ Sonraki dönemlerde ise, özellikle 90'lı yıllardan sonra, Bedirhan alfabesini kullanan yazarların çoğu artık bu ünlüleri, *i* ve *î* şeklinde yazmayı tercih etmektedir.

80'li yılların ortasına kadar çıkan Zazaca yazın da dahil, Kurmanci için tasarlanan Bedirhan alfabesinin *ı* ve *i* yazılış şekli tercih edilerek kullanılmıştır. Bedirhan alfabesinden kendisini farklı kılan Zazaca alfabedeki önemli ayrıntı, *Ayre* ve *Piya*, sonra da *Raştiye* ve *Ware* dergisiyle başlayarak belirlemiştir: örneğin *Ayre* dergisinin 11. sayısında (Mart 1987) sunduğu alfabe, Bedirhan alfabesinde kullanılmayan <à, è, ü ve h> harfleri, [ʕa, ʕe, u, h] seslerini karşılamak için alınmıştır¹², ayrıca *ı* ve *i* şeklinde yazılması tercih edilmiştir. *Piya* dergisi de ilk sayısından (Mayıs 88) itibaren boğazsıl *h* için *h̄*, kısa *u* için de *ü* harflerini kullanmaya devam etmiştir. 3. sayıdan itibaren Zazaca alfabesindeki harflerin karşılığı IPA, Kürtçe (Kurmanci), Türkçe, Arapça alfabeleriyle verilmiştir.¹³ Aynı derginin 5. sayısının (Ocak 1989) 44. sayfasında alfabe üzerine İngilizce bir tartışma makalesi yayınlanmıştır.¹⁴ Sadece 8. sayıda ötümsüz [x] (veya [χ]) sesi için <x>, ötümlü eşî olan [ç] (veya [ç]) sesi için <ç> harfleri ayrı şekilde alfabede yer almaktadır. Diğer sayılarda [x] ve [ç]

⁸ Örn. Hûnî (2004 (1971)).

⁹ 1928'de vuku bulan Harf Devrimi ile Latin Alfabesinin Türkçeye uyarlanmış bir biçimi resmîyette kabul edilmiştir, fakat Türkçenin Latin harflerle yazılması görüşü 1860'lara dayanmaktadır.

¹⁰ Celadet Ali Bedirhan'dan alfabesini dergide açıklamadan önce İshak Marogûlov'un yazar Erebe Şemo ile 1928'de ürettiği başka bir Latin Alfabesinin varlığı, bu alfabeyle *Xwe bi Xwe Hînbûna Kurmancî* ("Kendi Kendine Kurmanci Öğrenimi") kitabın çıkarıldığı söylenmektedir. Bkz. http://ku.wikipedia.org/wiki/Alfabeya_Kurd%C3%AE_ya_Lat%C3%AE_n%C3%AE (Nisan 2011).

¹¹ Örn. Malmisanj'ın (1992), Munzur Çem'in (1994) ve Turan Erdem'in (1997) Zazaca-Türkçe sözlüklerin ilk baskıları da veya İzolî'nin (1992) Kürtçe (Kurmanci) – Türkçe sözlüğünde de *ı* ve *i* harfleri kullanılmıştır. *Rojbaş* Kürtçe ders kitabını hazırlayan Türkolog Petra Wurzel de alfabe kısmında, Türkçeyi eğitim dili olarak bilen Kürtlere de okunuşu kolaylaştırmak amacıyla Bedirhan alfabesinden farklı olarak *ı* ve *i* şeklinde yazmayı tercih etmektedir. Baz alınan alfabe de keza Bedirhan'dan ziyade, Kurmanci telaffuzunun düzgün şekilde öğretilmesi için Kürtçe Kiril Alfabesini örnek alarak soluklu ve de boğazdan çıkarılan ünsüzleri kesme işareti ' ile yazmaktadır <e (ayn), ç', k', p', t', h', ç> (ç: [ç]) (1997 : 1).

¹² à: ع, örn. *âr* "utanç, ar";

è: ع, örn. *êrd* "yer";

h̄: ح, örn. *hewt* "7";

u: uzun u [u:], örn. *dun* "duman";

ü: kısa u [u], örn. *gûl* "gül", *qût* "tavuk yemi";

¹³ Zazacadaki *ı* ve *i* ünlülerin karşılığı Kürtçe alfabedeki *i* ve *î* harfleriyle verilmiştir.

¹⁴ Bkz. *Piya*, sayı 5, s. 44-51. Yazarı anonim, fakat dil ve alfabe konusunda uzman olduğu farkedilmekte. Türkçe çevirisi aynı derginin 7. sayısında (Haziran 89) yayınlanmıştır (s. 60-70).

sesini ifade etmek için iki sese tek harf <x> tercih edilmiş, IPA ve Arapça karşılığı ise iki harfle <ع, خ> belirtilmiştir. Ebubekir Pamukçu öncülüğünde çıkan *Ayre* ve *Piya* dergilerindeki yazarların ve alfabe sorunuyla ilgilenenlerin çoğunluğu Çermik-Siverekli olduğundan Kuzey Zazacasında bulunan soluksuz ünsüzlerin yazılımı üzerine durulmamıştır. Bu konuya ilk defa *Raştiye* dergisinin 3. sayısında (1991) değinilmektedir¹⁵. Söz konusu soluksuz ünsüzler [k, p, t] soluklu eşleriyle sözlü örneklerle karşılaştırılıp soluklulara göre oran olarak daha az bulunan soluksuz ünsüzlerin ifadesi için harflerin önüne <'> eklenmesi tavsiye edilmektedir: <'k, 'p, 't>¹⁶.

İlk sayısı Mayıs 1992'de çıkan *Ware* dergisinin alfabesinde ötümlü küçük dil ünsüzünü [ɣ] karşılamak için <ɣ>, ayrıca <ü> ve <i, i> harfleri yer almaktadır¹⁷. Aynı sayının 4. sayfasında da Zazacanın yazılışı ve alfabe sorunu üzerinde durulmuştur¹⁸. Soluksuz ünsüzlerin, ayrıca Dersim ağızlarına has [dz, ts^h] seslerinin kesme işareti ' (apostrof) yerine ek bir harf *h* ile de belirtilebileceği veya *ɣ* yerine *ğ* de yazılabileceği dile getirilmiştir. Bu konuda henüz bir konsensüs sağlanamadığı için *Ware*'nin sonraki sayılarında örneğin <'k> ile <kh> veya <ɣ> ile <ğ>'nin yazımı paralel olarak sürmüştür. 3. ve 4. sayıda ayrıca Çermik ağzının yer aldığı bir yazıda da ilk defa [h] sesi için <'h>, [t'] sesi için ise <'t> kullanıldığı görülmektedir¹⁹.

Bu dönemde özellikle Kuzey Zazacasında belirgin olan, soluklu ünsüzlerin [t^h, k^h, p^h, t^h] mevcut soluksuz eşlerinin [t, k, p, t] yazımda karşılığını vermek için harflerin önünde kesme işareti ' kullanmak öngörülmüştür.²⁰ <'ç, 'k, 'p, 't>. Fakat Almanya ve İsveç'te sürdürülen seminerlerin sonucu olarak alfabe konusundaki bazı kararlar *Ware*'nin 8. sayısında (Mayıs 1995) yer alan makale ve alfabe ile bildirilmiştir.²¹ Bu alfabe Kuzey ve Güney Zazacasını kapsamaktaydı. Teknik kullanım açısından daha pratik olduğu için de <ɣ> harfi yerine Türkçede *yumuşak g* diye bilinen <ğ>, *u* ile *ü* ünlüleri ve de soluksuz ünsüzler için *h* ile kombine harfler tercih edilmiştir. Güney Zazacasında bulunan [ɟ] <'> ve [h] <'h> boğazsıl sesler de dahil edilmiştir²². 8. sayıdan sonra alfabede bu şekilde kullanılmaya karar verilmiştir. *Ware*'nin 10. sayısında ise Dr. Zılfı Selcan da eleştirel makalesinde alfabe ve imla üzerinde durmuştur²³. Sonraki süreçte hemen hemen aynı veya yakın çevrelerin çıkardığı *Tija Sodiri*, *Pir*, *Desmala Sure*, (kısmen) *Kormışkan*, *ZazaPress*, *Çıme* ve *Miraz* gibi dergiler de bu alfabeyle şive varyantlarına göre kullanmayı yeğlemişlerdir.

1997'de çıkan *Zazaca Okuma Yazma El Kitabı* adlı eserde Zazacadaki ağızsız zenginliği yazında daha iyi korumak amacıyla Kuzey ve Güney Zazacası için ayrı bölüm ve alfabe kısımları oluşturulmuştur. Kuzey Zazacasında bulunan soluksuz ünsüzler için *h* ek harfi tercih edilirken, T. L. Todd'un da 1985'teki dilbilgisi eserinde Güney Zazacasında saptadığı belirli boğazsıl sesler [ʃ, h, ɫ, s^ʃ, t^ʃ, u ~ u:] için de kesme işareti ve ayrıca *û* harfi önerilmiştir: <'h, 'l, 's, 't, û>²⁴.

Miraz dergisi de bu alfabeyle kullanırken, Merkez, özellikle Bingöl-Solhan ve Genç Zazacasında bulunan bazı seslerin de karşılığını vermek için *h* ek harfi ile yazmayı tercih etmiş, kullandığı alfabeyle derginin 2. sayısına (Şubat 2007) eklediği *Vatı* ekiyle tanıtmıştır. Merkez Zazacası için tek *u* ile yazmayı tercih ederken, soluksuz ünsüzler için <çh, ph, th>, boğazsıl ünsüzler için <lh, sh> kombine harfleri yeğlemiştir. Güney ve Merkez Zazacası için kullanılan alfabe varyantlarında (Jacobson/Ware, Miraz) *ğ* harfleri mevcuttur.²⁵ U. Pulur'un Frankfurt'ta bulunan *Enstitüyê Zazaki*'nin desteğiyle Mayıs 2008'de çıkardığı *Elifba Zazaki* Kuzey (Dersim) Zazacasını, Yaşar Aratemür'ün 2010'da Ausgburg'da bulunan *Verein der Zaza-Sprache* (Zaza Dil Derneği) üzerine çıkardığı *Elifbayê Zazaki* de Merkez (Bingöl) Zazacasını kapsamaktadır ve yukarıda adı geçen alfabelerden farklılık arz etmemektedir²⁶.

¹⁵ Bkz. *Odos Şêmin*: "Sanika 'Kırri", s. 17-20. *Raştiye* dergisinin elimde sadece iki sayısı bulunduğu için önceki sayılarda bunun bahis konusu olup olmadığı hakkında bilgi yoktur.

¹⁶ Yazar, ç ünsüzün soluksuz eşine değinmemiş veya farkında olmamıştır.

¹⁷ Derginin 2. (Eylül 1992) ile 3-4 (Ocak-Mart 1993) sayılarındaki alfabe tablosunda teknik sorunlardan ötürü tabloda iki *x* yer almaktaysa da, örneklerden ikincisinin *ɣ* olduğu fark edilmektedir (örn. *xezale* (*ɣezale*)).

¹⁸ Bkz. *Hesen Uşên b.* "Zazaca'nın yazılışına ilişkin düşünceler ve bir öneri", s. 4-6.

¹⁹ Bkz. *Kızılçubuk*: "Gunay ma çiçi bi", s. 19-20. Örn. *de 'hway kulturî* "kültür davası", *'teyarey* "uçaklar".

²⁰ Dilbilimci C. M. Jacobson'un *Ware* dergisi çevresiyle 1993'te çıkardığı Zazaca imla kılavuzu, *Rastmustena Zonê Ma – Handbuch für die Rechtschreibung der Zaza-Sprache* adlı Zazaca ve Almanca kitabın ilk baskısında da <ɣ> ve <'> yazımı tercih edilmiştir. Bkz.: Jacobson (1993: 10z).

²¹ Bkz. *Bıra Mikail* (C. M. Jacobson): "Hata Ewro Elifba Zazaki (Dımilki, Kırmancî)", s. 7-9.

²² Derginin 11. sayısından sonra çıkan 14. sayısına kadar ise alfabede <'> ve <'h> harfleri yer almamaktadır.

²³ Bkz. *Dr. Zılfı Selcan*: "Zonê Zazaki de Xetê Nostene", s. 29-45. Sayı 10, Ekim 1996.

²⁴ Bkz. Jacobson (1997: 64, 125).

²⁵ Güney Zazacanın bazı ağızlarında <x> ile <ğ> sesleri <x> sesinde eşleştiğinden veya ayırt edilemediğinden dolayı bu yöreye ait bazı yazarlar sadece *x* ile yazmaktadır.

²⁶ Aratemür'ün alfabesinde [ɟ] (ç) ve [h] (ç) sesi kesme işareti ile yazılmaktadır: <'h, 'h>.

Zazacayı dilbilimde kabul edildiği gibi başlı başına bir dil değil de, siyasi gelenek ve görüşlerinden ötürü Kürtçenin bir lehçesi olarak gören çevrelerin, Zazacayı o şekilde değerlendirdiklerinden dolayı dilin yazımı için tartışmasız olarak Bedirxan Alfabeti kullanılmakta²⁷ ve herhangi bir Zazaca alfabe çalışmaları bulunmamaktadır.²⁸ Söz konusu çevre yukarıda anılan dilbilimsel ve alfabe çalışmalarını kendi yayınlarında hemen hemen anmamaktadır. Denilebilir ki, iki alfabenin paralel şekilde var olmasının nedeni bir yandan siyasi tercih iken, diğer yandan buna şekilci anlayışın da dahil olduğudur; yani, mümkün olduğunca dile ait bir alfabenin, ulusal veya etnik aidiyet hissiyatından hareketle, Türkçeden farklı ve Kürtçe (Kurmanci) ile aynı olması gerektiği. Gerçek şu ki, Bedirxan Alfabetini tercih edenlerin hemen hepsi, kendisini Kürt hisseden, Zazacayı da Kürtçeye addeden yazarlardır. Ware/Jacobson veya benzer alfabe kullananların da Zazacayı bağımsız bir dil, Zazaları da başlı başına bir İrani halk olarak gören çevre ve yazarlardır.

2.1.3 Günümüzde Yaygın Olarak Kullanılan İki alfabe

Zazaca alfabe çalışmaları için bugüne kadar atılan adımlarda yaygın olarak kullanılıp taban bulan iki alfabe mevcut: *Ayre* ve *Piya* dergilerin öncülüğüne sürdürülen *Ware* dergisi etrafında dilbilimci *C. M. Jacobson* ile birlikte yapılan çalışmalardan dolayı *Ware/Jacobson Alfabeti* diyebileceğimiz alfabe²⁹ ile hemen hemen aynı oranda kitap, dergi ve gazete çıkarılmış olan *Bedirxan Alfabeti*. Verilen tabloda kullanılan harfler ışığında sonraki bölümde bunun değerlendirilmesi yapılacaktır.

Tablo: Uluslararası Sesbilimsel Alfabe (IPA) ve Ware/Jacobson-Alfabeti ile Bedirxan-Alfabeti

IPA	Ware/Jacobson	Bedirxan
[a]	A a	A a
[b]	B b	B b
[dʒ]	C c	C c
[t ^h]	Ç ç	Ç ç
[d]	D d	D d
[e]	E e	E e
[e]	Ê ê	Ê ê
[f]	F f	F f
[g]	G g	G g
[ɣ]	Ğ ğ	X x
[h]	H h	H h
[i]	I ı	I ı
[i]	Î î	Î î
[ʒ]	J j	J j
[k ^h]	K k	K k
[l]	L l	L l
[m]	M m	M m
[n]	N n	N n
[o]	O o	O o

²⁷ *Komeleya Nivîskarên Kurd Li Swêdê* („İsveç'teki Kürt Yazarlar Derneği")nin hazırladığı toplantının „Derheqê Rastnustena Kirdkî (Kirmancî) de Kombiyayîşê Stockholmî. 2-3-4ê tebaxê 1996" („Zazacanın Yazımı Üzerine Stockholm Konferansı. 2-3-4. Ağustos 1996") adlı broşüründe (çoğu aynı yıl kurulmuş olan *Vate* dergisi çevresinin yazarlarından oluşuyor), 2. sayfanın 1) *Herfî* "Harfler" paragrafında *Bedirhan Alfabeti* Kürt alfabeti diye tanıtılır ve bazı yazarlarının kullandığı <ü, ğ> harfleri ve boğazsıl *h* ve *ayn* için kullanılan işaretlerin yazımda kullanımı şu şekilde reddedilir: „*Madem ke elfaba kurdî de çinî yê, ganî nê herfî û îşaretî nêrê nêrê nuştene. Ma vajî, ganî herinda „ğêrîb“î de „xerîb“, herinda „Hezretê ‘Elî“ de „Hezretê Elî“ binusiyo (bêro nuştene).*“ („Kürt alfabetinde bu harflerin ve işaretlerin olmadığına göre yazılmamaları gerek. Örneğin "ğêrîb" yerine "xerîb", "Hezretê 'Elî" yerine "Hezretê Elî" yazılmalıdır, tercüme M.K.).

²⁸ Halbuki Kürt(çe) yazıları arasında da *Bedirhan* alfabeti üzerine tartışmalar mevcut, örn. Dr. Celadet Çeliker'in *Çend pirsên Alfabe Kurdî*. („Kürt Alfabetinin Birkaç Sorunu") adlı kitabında üzerine durulduğu gibi (Stockholm, 1996, 173 s.).

²⁹ Bu alfabe *Miraz* dergisinin yaptığı ekler de dahildir ve ^M ile belirtilmiştir. *Ö, dh* ve *zh* harfleri alfabe belirtilmemişse de yer yer makalelerde kullanılmıştır. *Ö* ünlüsü genelde hiçbir alfabede yer almazsa da bazı ağzlar için kullanılmıştır, örn. Cengiz Aslan (2009): *Moriber. Roman. Frankfurt (Hozat Zazacası)*.

[p ^h]	P p	P p
[q]	Q q	Q q
[r]-, [r]	R r	R r
[s]	S s	S s
[ʃ]	Ş ş	Ş ş
[t ^h]	T t	T t
[u]	U u	U u
[u:]	Û û	Û û
[y]	Ü ü	Û û
[v]	V v	V v
[w]	W w	W w
[x]	X x	X x
[j]	Y y	Y y
[z]	Z z	Z z
Ek harfler ve işaretler		
[ʻ]	‘	-
[h]	‘H ‘h	H h
[dz], [dʒ]	C c	C c
[ts ^h], [tʰ]	Ç ç	Ç ç
[ts], [tʃ]	Çh çh	ç
[dʰ]	Dh dh ^M	d
[ʲɛ]	Ê ê	Ê ê
[e]		
[k]	Kh kh	K k
[l]	Lh lh ^M	L l
[p]	Ph ph	P p
[sʰ]	‘S ‘s, Sh sh ^M	S s
[t], [tʰ]	Th th, ‘T, ‘t	T t
[ðʰ]	Zh zh ^M	Z z

İki alfabe arasındaki önemli fark *ı : i* ile *i : î*, *ü : û* ve de bir harfin Bedirxan alfabesinde iki sese denk düşmesidir *x : ğ*. Alfabede ayrı harf olarak yer almazsa da bileşik harfler ve ‘ işareti kullanarak soluksuz veya boğazsız ünsüzleri ifade edebilmek için gerek duyulan yazımın da keza Bedirxanî yazı geleneğinde olmadığıdır³⁰.

2.2. Yaygın Olmayan Alfabeler

İki alfabenin dışında Zazacanın yazıya geçirilmesi veya araştırılması için kullanılan alfabeler de vardır ki sınırlı bir çevre tarafınca kullanıldığı için bunlara sadece kısaca değinilecektir.

2.2.1 Dilbilimsel Transkripsiyon ve Sesbilimsel Alfabeler

Yukarıda belirli seslerin bahsi geçtiğinde ve tabloda belirtilen Uluslararası Sesbilimsel Alfabe olan IPA (International Phonetic Alphabet) dilbilimsel kayıtlarda, örn. *T. L. Todd*'un eserinde de bu alfabaya çok yakın bir tarz kullanılmıştır. Fakat genelde tercih edilen yöntem, IPA'nın uzun kayıtlar için yazımı zor olduğundan,

³⁰ Sadece Ermenistan ve Gürcistan'daki Kürtçe yazında soluklular ve boğazsız sesler kesme işaretiyle belirtilmektedir; o da Kiril Kurmanci Alfabesindeki yazı geleneğinden kaynaklıdır ki Latin Alfabesi de ona göre adapte edilmiştir. Örn. bkz. Celîlê Celîl (1994): “Destanên Kurdi”. İstanbul.

dilbilimsel araştırma metin ve eserlerinde dilin ses yapısı açıklandıktan sonra dilbilimcilerin kendi uyarladığı veya dil için önceden kullanılan transkripsiyon alfabesi tercih edilmektedir. Transkripsiyon alfabesi, dillerde ve ağızlarda ayırt edici özelliği olan tüm sesleri (*phonems*) karşılayan harfleri içerir. Kullanılan harf ve harfçik (*diacritics*) şekillerin çokluğundan ve teknik olarak geniş kitle için pratik olmadığından dolayı genel yazımda kullanılması beklenemez.

Zazacada şimdiye kadar yapılan araştırmaların yayınlandığı eserlerde P. I. Lerch, Oskar Mann/Karl Hadank, T. L. Todd, Ludwig Paul, Zülfü Selcan, Jost Gippert, Agnes Korn, Mesut Keskin, İlyas Arslan, Suvar Temizbaş gibi dilbilimciler ve araştırmacılar farklı transkripsiyon alfabeleri kullanmışlardır. Prof. Dr. L. Paul, Prof. Dr. J. Gippert, Dr. PD Agnes Korn ve M. Keskin'in kullandığı transkripsiyon alfabeleri birbirine en çok yakın olan ve İranoloji'de diğer İrani diller için kullanılanları temel almaktadır.

2.2.2 Dr. Zülfü Selcan'ın Kullandığı Alfabe

Sayın Dr. Zülfü Selcan'ın kullandığı alfabe her ne kadar yaygınlık kazanmamıştır. Fakat, belirli çapta kendi başına bir yazın oluşturduğu, hala kendisi tarafından kullanıldığı³¹ ve ayrıca kendisinin de Zaza kökenli bir bilim adamı olarak, üzerine doktora tezini yazdığı Zazaca grameri adlı 700 sayfalık eserinde de bu alfabenin geçtiğinden ötürü ve ileride sürdürülecek Zazaca alfabe tartışmalarına farklı bir bakış sunacağı ve ışık tutacağı için burada sunulması gerektiği düşüncesindeyiz.

Selcan'nın kullandığı ve Dersim Merkez ağzını esas aldığı alfabe, Ware/Jacobson'unkinden bu noktalarda farklılık arzlemektedir³²:

IPA	Ware/Jacobson	Selcan
[ɣ]	Ğ ğ	Ǧ ǧ
[ʒ]	J j	Z z
Ek harfler ve işaretler		
[ts], [tʃ]	Çh	Ǫ ǫ
[k]	Kh kh	Ƙ ƙ
[t]	-	Ƭ ƭ
[p]	Ph ph	Ɔ ɔ
[t], [tʰ]	Th th, 'T, 't	Ƨ ɟ
[r]-, [r]	R r, rr	Ʀ Ʒ

Selcan'ın da kullandığı alfabe teknik açıdan birçok yazar için ç, k, p, r, t, x, z noktalı harflerin dolaysız, klavye programı da kullanmaksızın rahat ulaşılamamakta olduğundan dolayı tercih edilmemektedir. Merkez ve Güney Zazacasında bulunan diğer seslerin de karşılığı bulunmamaktadır.

2.2.3 Ermenice Alfabe

Zazacanın Ermenice harflerle yazıldığı konusundaki bilgiler gayet yeni ve elimizde fazla örnek bulunmamaktadır. Muhtemelen Zazacayı öğrenip yurdundan malum nedenlerden dolayı göç etmek zorunda kalan Dersimli Ermenilerin Batı Ermenicenin telaffuzunu baz alarak Ermeni alfabesiyle yazdıkları bazı Zazaca şiir ve dualar mevcuttur.³³

³¹ Zülfü Selcan dışında bu alfabeyle sürekli olarak kullanan diğer yazarlar Hıdır Eren (*Zeranige*Hakkı Çimen (örn. *Axaê Nisku* kitabı (2013, Almanya) ve Memed Karêr'dir.

³² Yukarıda da belirtildiği gibi Selcan, Ware dergisinin 10. sayısında alfabeyle olan bakış açısını ve bazı harflerin neden o şekilde tercih edildiği üzerine de durmuştur.

³³ Kaynak: "Dersimi Hayeri Azgagrut'yunê, Hador A" (Dersim Ermenileri Etnografyası, I. Bölüm), Yerevan, 1973. "Hay Azgagrut'yun yev Banahiwsut'yun" (Ermeni Etnografyası ve Sözlü Edebiyatı) 5. cildi. Kaynak bilgileri ve bazı belgelere ulaşım için sayın Hovsep Hayreni ve Lilit Simonian'a teşekkür borçluyum.

Şive olarak Hozat'tan ziyade Varto ve Almus Zazacasına benzemektedir; bugünkü Hozat ve genelde Dersim Zazacasında bulunan yenilenmiş ses envanteri belirmemektedir³⁴. Yazıya geçirilen Zazaca için aşağıdaki alfabe ve telaffuz örnek alınmıştır:

Ermenice yazımı	U,u	F,p	Գ,q	Դ,ղ	Ե,ե	Զ,q	Է,է	Ը,p	Թ,թ	Ժ,ժ	Ի,ի	Լ,լ	Խ,խ	Ծ,ծ
Batı Ermenicesi	a	p(‘)	k(‘)	t(‘)	e	z	ē	ə	t‘	ž	i	l	x	dz
Zazaca telaffuz	a	p	k, kh	t	ê, e	z	e, ê	ı	t	j	i	l	x	dz
Ermenice yazımı	Գ,ղ	Հ,հ	Ձ,ձ	Ղ,ղ	Ճ,ճ	Մ,մ	Յ,յ	Ն,ն	Շ,շ	Ո,ո	Ռ,ր	Ս,ս	Վ,վ	Տ,տ
Batı Ermenicesi	g	h	c(‘)	γ	ĵ	m	y	n	š	o	u	č‘		
Zazaca telaffuz	g	h	ts <ç>	ğ, q	c	m	y	n	ş	o, w	u	ç		
Ermenice yazımı	Բ,բ	Ջ,ճ	Ռ,ր	Ս,ս	Վ,վ	Տ,տ	Բ,բ	Ճ,ճ	Դ,դ	Զ,զ	Է,է	Ը,ը	Թ,թ	Ժ,ժ
Batı Ermenicesi	b	č(‘)	ř	s	v, w	d	r	c‘	w	p‘	k‘	ō	f	
Zazaca telaffuz	b	ç	rr	s	v, w	d	r	ts <ç>	v	p	k	o	f	

2.2.4 Latin Alfabetiyle Tasarlanan Diğer Alfabeler

Önerilen veya kullanılan diğer alfabeler yaygınlık kazanmadığından dolayı bunları liste halinde verip belirli farklar karşılaştırılacaktır.

IPA	Fahri Pamukçu ³⁵	Mesut Özcan ³⁶	Pıruşênê Tikmî ³⁷	Mehmet Aydar ³⁸	Musa Canpolat ³⁹	Harun Turgut ⁴⁰
[e]	Ê ê	Ê ê	Ê ê	E e	Ê ê	Ê ê
[ɣ]	X x	Ğ ğ	Ĝ ĝ	X x	Ğ ğ	Ğ ğ
[i]	I ı	I ı	I ı	I ı	I ı	I ı
[i̇]	İ i	İ i	İ i	İ i	İ i	İ i
[u:]	Û û	-	-	Ü ü ⁴¹	-	-
[y]	-	Û ü	Ü ü	Ü ü	Ü ü	-
[w]	W w	W w	W w	Vu vu	W w	W w
Ek harfler ve işaretler						
[ʃ]	‘	-	-	-	-	-
[h]	H h	-	-	H h	-	H h
[dz]	-	Ā ā	Ā ā	-	Ā ā	-
[ts ^h], [ts]	-	Ā ā	Ā ā	-	Ā ā	-
-[j̇]-	-	Ê ê	Ê ê	ie	Ê ê	ye, ie
[k]	-	K k	K k	-	K k	-

³⁴ Örn. *şonan* “gidiyorum”; bugünkü Hozat Zazacasında *sonan*.

³⁵ 2002. *Gıramerê Zazaki*. İstanbul (Çermik Zazacası).

³⁶ 1997. *Zazaca-Türkçe Sözlük*. İstanbul (Dersim Merkez ağızı).

³⁷ Desmala Sure, sayı 11/1, Mart 94 ve 12/2, Haziran 94: “Dilimiz Kırmanciki nasıl yazılır. Kırmanciki'nin alfabeti” (Dersim Zazacası kastedilmektedir, M.K.).

³⁸ 2003: *Zazaki-Tırki Qalier / Zazaca-Türkçe Sözlük*. İstanbul (Bingöl Merkez Zazacası).

³⁹ 2006: *Zazaca-Türkçe Sözlük*. İstanbul (Dersim Merkez-Nazimiye Zazacası).

⁴⁰ 2009 (1997): *Zazaca Dilbilgisi*. İstanbul (Palu-Bingöl Zazacası).

⁴¹ Aydar'ın kullandığı *ü* harfin hangi ünlüyü karşıladığı tam olarak tespit edilememiştir.

[t]	-	L l	L l	-	L l	-
[p]	-	P p	P p	-	P p	-
[s ^s]	S s	-	-	S s	-	-
[t], [t ^s]	T t	T t	T t	T t	T t	-
[aj]	-	-	-	-	-	Â â
[ɔj]	-	-	-	-	-	Ô ô

3. Alfabelerin Değerlendirilmesi

Var olan alfabeler doğrultusunda yazarlar arasında uzlaşma sağlanamamasının nedeni bir yandan iki yaygın alfabe arasında pratik kullanımdan ziyade siyasi tercih yapıldığı, öte yandan diğer alfabelerin teknik sorunlardan dolayı tercih edilemeyeşi, bir de alfabe üretenlerin de kolektif çalışmaktan ziyade bireysel çalışma yürütüp diğer alfabeleri göz önünde bulundurmamasıdır. Elbette bunlar fikir renkliliğini de pekâlâ ifade edebilir. Ne var ki, henüz eğitim dili statüsüne ulaşmamış, geniş kitle arasında yazı dili olarak daha yaygınlık kazanmamış bir dil için bu tür anlayış ve tutumlar pratik açıdan şimdilik dahası olumsuz bir durum teşkil etmektedir. Alfabelerin harfler ve karşılık verdiği sesler açısından değerlendirildiğinde, bilimselliğin yanında pratik süzgeçten de geçirilmesi zorunludur.

3.1 Ses Envanteri, Harfler ve Karşılıdığı Sesler

Zazacanın ses envanteri şimdiye kadar yapılan lehçe ve şive araştırmalarına göre 49 sesbirimden ibarettir.⁴² Yaygın olan alfabelerde birçok sesbirimin karşılığı verilmektedir. Öneri bölümüne geçmeden önce farklı alfabelerin var olmasında rol oynayan harfler ve tek-ayrılmış çiftler aracılığıyla sesbirimler üzerinde durulması gerekecektir. Temel farklılık yaratan harfler şekil ve yazılış olarak şunlardır:

Ğ : X

Ötümlü (titreşimli) sızmalı küçük dil ünsüzü (*voiced uvular fricative*) [ɣ] veya artdamaksıl [ɣ] sesbirimi karşılamak için bu harfler kullanılmaktadır (x harfi artık teknik nedenlerden ötürü kullanım dışıdır). Standart Türkçede yumuşak g denilen ğ harfi dahası ünlü arası veya soneses olarak uzatma işlevini görürken, Zazacada belirtilen sesbirimi karşılamaktadır. Dilbilimsel transkripsiyon alfabelerinde ğ veya γ harfleri kullanılmaktadır, Arapçadaki *ğayn* Ğ sesidir. Eski İrani dil olan Avesta'da da bu sesi karşılayan bir harf mevcuttu, fakat İrani dillerde yaygın bir ses olduğu söylenemez. Bir hayli Arapça sözcüklerin girmesiyle Zazacada da bu sesin varlığı önem kazanmıştır. Ermeniceden ve Yunancadan geçen bazı sözcük ve soneklere de (örn. -oğ) mevcuttur. Sözkonusu sesi x harfi ile karşılamak bu nedenle karışıklık yaratabilir⁴³, zira x harfi, aynı sesin ötümsüz (*unvoiced*) eşini (Arapça *ha* ح) karşılamakta.⁴⁴ Örneğin *ağa axa xo anceno we* “ağa içini çekiyor” cümlesinde *ağa : axa* denkleminde tek ayırt edici ses ğ : x belirmektedir.

Her ne kadar Güney Zazacanın (Çermik, Çüngüş, Siverek, Gerger) bazı ağızlarında ğ [ɣ] sesi x [χ] ile aynışmışsa da⁴⁵, geriye kalan lehçelerde net bir şekilde ayırt edilebilmektedir. Elimde bulunan Zazaca bütüncü (*corpus*) dosyalarını değerlendirecek olursak⁴⁶ ğ sesinin varlığı ortalama % 0,29, x sesinin ise % 1,34'tür.

⁴² Bkz. Keskin (2008: 17).

⁴³ Turan Erdem'in sözlüğündeki x harfi üç sese karşılık gelmektedir. Örn. *xom* “ham”, *xezal* “ceylan” (=ğezal) ve *xerom* “haram” (=herom) (1997: 145, 143, 142).

⁴⁴ Ğ sesinin “Kürt Alfabetesinde bulunmadığını” öne süren görüşler, Arap ve Kiril harflerle yazılan Kurmanci ve Sorani Alfabetesinde bu sesin karşılığı olduğunu (Ġ, r) gözardı etmekte.

⁴⁵ Güney Zazacası üzerine yapılan araştırma ve gramer kitaplarında da T. L. Todd, C. M. Jacobson, Ludwig Paul, bu lehçede ğ sesinin de başlıbaşına bir sesbirim olarak var olduğunu belirtmişlerdir.

⁴⁶ Bütüncü, 4 ayrı dosyadan oluşmaktadır ve toplam 1.545.623 (aralıksız) harften, 375.574 kelimeden ibarettir.

I : İ ve i : î

Ağzın kapalı ve dudaklar düz şekilde çıkarılan [i] ve [i] ünlüleridir. [i] ünlüsü Türkçedeki *i*'ya yakınlık arz eder ve ağzın arka kısmında çıkarılırken [i] Türkçedeki gibi ağzın ön kısmında çıkarılır. Zazacadaki [i] Eski ve Orta İrani dillerdeki uzun *i*; [i] ise Eski ve Orta İrani dillerdeki kısa *i* ünlüsünün devamıdır. Zazacada uzun *û* dışında ünlülerde *uzun : kısa* karşılığı yoktur. Bundan dolayı dil de, Orta İrani ses yapısından devraldığı sesbirimleri kendi sistemine göre dağılımını yenilemiştir.

Bütüncüye göre *i* ünlüsünün dağılımı tüme göre % 5,21, *i*'nin ise % 6,32'dir.

Ware/Jacobson Alfabesinde bu ünlüler *i : i* şeklinde verilirken, Bedirxan Alfabesinde *i : î* olarak yazılmaktadır. Zazalar çoğunlukla Türkçe klavye kullandığı için *î* harfi akıcı bir yazımı engellemektedir. Yani, bilgisayar Q-Klavyesinde *i* ve *i* tek tuş olarak mevcut, fakat oldukça fazla sayıda bulunan bu sesi *î* işareti ile yazabilmek için önce SHIFT + 3, sonra *i* tuşunu kullanmak gerek.

Ayrıca *i : î* yazım şekli, Zazacada aynı kalitede olan kısa ve uzun ünlünün olduğu izlenimini vermektedir, bu da söz konusu değildir. Hemen hepsi Türkçe okuma-yazmaya hakim olan Zazalar için, kendi izlenimlerine göre de, *i : i* şekli okunuşta daha rahattır.

Diğer sesbirimlerin Bedirxan Alfabesinde karşılığı verilmediği için, bundan sonra üzerinde durulacak harfler, Ware/Jacobson ve diğerlerinde kullanılanlardır.

Ü, Ū

Türkçe ve Almandaki <ü> [y] ünlüsü, Kuzey Zazacanın tüm ağızlarında, Bingöl-Merkez'de de yeni oluşum olarak kısmen vardır. Kuzey Zazacadaki *ü* ise, sanıldığı gibi Türkçenin etkisiyle oluşmamıştır. Örneğin Türkçeden Zazacaya geçen ve *ü* sesini içeren kelimeler istisnalarla birlikte genelde Zazacaya *u* veya *ı* olarak yansımıştır, örn. *butu* "bütün, hepsi", *olım* "ölüm"⁴⁷. Zazaca kökenli kelimelerde bulunan *ü* ise, genelde Eski ve Orta İrancanın uzun *û* ünlüsünün yansımasıdır, ki aynı *û*, Merkez'de [u] veya [ui] ve Güney Zazacasında da uzun *û* olarak telaffuz edilmektedir. Avesta ve Sanskrit dillerindeki *dūra-* "uzak" sözcüğünde olduğu gibi, Kuzey'de *ü*, Güney Zazacasında *û* varyantlarıyla korunmuştur, sadece telaffuzda farklılaşmıştır. Kuzey Zazaca yazarları *ü* harfini klavyede var olduğundan dolayı kullanabilirler, lakin alternatif olarak, tarihsel açıdan da daha asıl olan *û* harfi tercih edilebilir. Netice itibarıyla, *û* harfi, Zazacanın hemen her şivesinde kısa *u* ünlüsüne göre farklılık göstermektedir, bu yüzden farkın korunması da önerilir.

Bazı şivelerde kısa ve uzun *u* ünlülerinin telaffuz şekli, "gül : uzak" örneğinde görüldüğü üzere:

Kuzey Zazacası: *gule : düri*

Bingöl-Solhan: *gul : duri*

Lice: *gule : dûri*

Çermik-Siverek: *gul/e : dûri*

Güney Zazacası yazınında *ü* harfi ayrıca kısa [u] ünlüsünü ifade etmek için kullanılmıştır (Ayre, Piya, Kormışkan, ZazaPress). Ancak diğer şiveleri konuşanlar tarafından yanlış şekilde *ü* diye okunabilmektedir.

Zazaca kökenli sözcüklerdeki *û* dilde sınırlı sayıda mevcutken, Arapçadaki uzun *û* ünlüsünün Zazacaya tutarlı şekilde yansımadağı gözlenmektedir.⁴⁸ Bundan dolayı Arapça kelimelerdeki *û* için kısa *u* tercih edilebilir.

Soluksuz patlayıcı ünsüzler ÇH, KH, PH, TH

Kuzey Zazacasında 4 patlayıcı (*plosives*) ünsüz olup soluklu (*aspirated*) çıkarılan [tʰ, kʰ, pʰ, tʰ] <ç, k, p, t> seslerin 4 tane soluksuz eşi (*unaspirated*) [t, k, p, t] <çh, kh, ph, th> bulunmaktayken⁴⁹, Merkez Zazacasında ise <ph, th> ve seyrek olarak <çh> mevcut, Güney Zazacasında de <t> olarak önerilen yazım boğazsıl, yani Arapçanın *ta* ط sesiyle hemen hemen aynıdır. Özellikle Kuzey Zazacasında, kısmen de Merkez Zazacasında tek ayrımlı çiftler olduğundan dolayı yazarlar ayrı şekilde yazmayı da öngörmüşlerdir:

çım : çhılm "göz : sümük"

⁴⁷ Sadece bazı otantik türkülerde bu sözcük kullanılır. Zazaca karşılığı *merdene* veya *merg*'dir.

⁴⁸ Bu konuda sayın hocam Fahri Pamukçu'ya da yardımlarından dolayı teşekkür ederim.

⁴⁹ Aynı eş karşılığı Kurmanci, Gürcüce ve Doğu-Ermenicesinde de bulunmaktadır. Kurmancide soluklu ünsüzler ise azınlıktadır.

kāl : *khal* “çiğ : yaşlı”

pano : *phano* “ateş etsin : yassıdır (eril)”

tāt : *that* “çorap topuğu : düz (arazi)”

Kuzey Zazacasındaki soluksuzların ayrı bir özelliği de, önses soluksuz olduğunda, aynı ünsüz içses olarak da soluksuz telaffuz edilir, bu kuraldan ötürü de içseste tekrar *h* ile belirtilmez. Örn.: *khakıl* [ka'kıl] “taze ceviz”, *phepug* [pe'pug] “guguk kuşu”, *thutuke* [tu'tikə] “düdük”.

İrani diller Hint-Arı dillerle ayrıldığından beri (yaklaşık dört bin yıl önce) ötümsüz ve ötümlü ünsüzlerde *soluksuz* : *soluklu* eşler kalkmış, soluksuzda eş düşmüşlerdir (*coincided*). Yeni İrani dönemde ise farklı etkileşim süreçlerinden geçen Zazacada bulunduğu ağızlarda soluklu ünsüzler ağırlıkta, soluksuzlar azınlıkta bulunmaktadır.⁵⁰ Soluksuzların belirmesinde Ermenice, Gürcüce⁵¹ ve Kurmancinin de etkisi olduğu söylenebilir. Tüm şiveleri göz önüne alırsak, Arapçanın da etkisi⁵² ile Palu-Bingöl-Merkez ağızı hariç hemen her diyalekt ve şivede bulunan *t* : *th*'nin karşıtlığıdır. Palu-Bingöl Merkez ve çevresindeki ağzın yaygın olmasından ve soluksuz *th* sesinin bulunmadığından ötürü bu makalenin ilk yayınlandığı seneden (2011) sonra 2016'da bu diğrafın da standart alfabeden çıkarılıp yerel ağızlar için kullanılması kararı alınmıştır.

Kombine harfi *h* okunuşta ilk etapta yanıtılabilir de, alıştırma yapılarak zamanla kabul edilebilir niteliktedir.⁵³ Tek çelişki, fonetik alfabeğe göre soluklu ünsüzlerin yüksek ^h ile yazıldığı gibi, aslında kastedilen soluksuz ünsüzlerin soluklu olarak algılanabilmesidir. Fakat, tesadüfi de olsa, Doğu İrani bir dil olan ve genelde Kiril temelli alfabeğe yazılan Osetçenin de bir ara Latin alfabetesine geçildiğinde (1923-27), Kafkas dillerinin etkisiyle dile geçmiş gırtlak duraklı (*ejectives*) ünsüzlerin karşılığı da *h* ile yazılmıştır⁵⁴: [k^h]: <kh>; [t^h]: <th>; [ts^h]: <ch>; [tʃ^h]: <çh>.

Alternatif olarak, Zazacada soluksuzları belirtmek için kesme işareti veya çift harf de kullanılabilir: <çç, kk, pp, tt>⁵⁵.

Kalın L

Önses ve sonses olarak da bulunabilen kalın l [ɬ] (*velar l*) ünsüzü de hemen tüm diyalekt ve ağızlarda seyrek de olsa bulunmaktadır, fakat yazımda fazla dikkate alınmamaktadır. Güney Zazacasında <ɬ> öngörülürken, <lh> ile yazım fikri de mevcuttur. Örn. *linci* ~ *lhinci* “(sulu) çamur” veya *Sil* : *silh* “Süleyman (kısa şekli) : gübre”. Kombine harf olarak genelde *h* öngörüülecekse, bu şekilde olabilir⁵⁶. Önses olarak *ɬ*, sonses olarak *ll* yazımı da mevcut, örn. *boll* “çok”.

Boğazsıl Ünsüzler ‘, ‘H, SH, DH, ZH

Zazacanın Merkez ve Güney diyalektlerinde hemen tüm ağızlarda boğazsıl (*pharyngeal*) sesler olan [ʕ] ع ve [ħ] ح, yine Merkez ve Güneyde bulunan boğazsıl *s* [s^ʕ] ص ünsüzleri ve de şimdiye kadar sadece Bingöl-Solhan ve Genç'te tespit edilebilen boğazsıl *d* [d^ʕ] ض ve boğazsıl dişsil *z* [ð^ʕ] ظ ünsüzlerinin de keza Arapça ve Süryanicenin etkisiyle dile girmiş olduğu söylenebilir. *Ayın* [ʕ] sesi için sadece kesme işareti mümkün görülürken, *ha* [h] ünsüzü için kesme işareti kullanılmaktadır. Vurguyla kullanmak *h* veya sonradan gelen ünlüyü vurguyla belirtmek *hé* teknik açıdan zorluk yaratabilir. Ê ile é ünlüleri karıştırılabilir; ayrıca *h* ünsüzünden sonra diğer ünlüler için de *a*, *ı*, *i*, *o*, *u* de vurgu kullanmak şart olur, örn. *hádre*, *Híseyñ*, *híle*, *hót*, *húkm*. Bu da Türkçe Q-klavveyle AltGr + Ş + *ünlü* tuşlarını kullanarak yazılabilir..

⁵⁰ *Soluksuz* : *soluklu* dağılımı elimdeki bütüncüye göre ortalama olarak şöyledir:

ÇH : Ç : % 5,88

KH : K : % 2,46

PH : P : % 9,38

TH : T : % 2,84

⁵¹ Gippert (2007/08: 101).

⁵² Tüm şivelerde *th* ile mevcut birçok Arapça kökenli sözcük de Arapçada *ta* ط ile telaffuz edilmektedir. Örn. *tham* طعم “tat”, *than daene* طعن “itmek”, *theyr* طير “kuş”.

⁵³ *Zazaca Okuma Yazma El Kitabı*'ndan çıkarılmadan önce deneme süresinde bu deneyim elde edilmiştir.

⁵⁴ <http://ossetians.com/eng/news.php?newsid=442> (Nisan 2011).

⁵⁵ Bedirhan Alfabetesini kullanmasına rağmen *Çetin Satıcı*, Azebe (2002) adlı şiir kitabında soluksuzları ifade etmek için bu şekilde yazmıştır. Örn. *ppan* “yassı”, *ttêr* “kuş”.

⁵⁶ 13.12.2015 tarihinde Zaza-Der İstanbul'da yaptığım *Zazacada Alfabe Sorunsalı* adlı sunumda katılımcılar arasında bulunan üç ana lehçeyi konuşanlarda bu sesin mevcut olduğu tekrar tespit edilmiştir, ayrıca 19.03.2016 Mannheim'daki Zazaca seminerinde de *Lh* harf kombinasyonunu genel (standard) alfabeğe alınması uygun görüldüğüne dair karar alınmıştır.

Ö

Şimdiye kadar önerilen alfabelerde her ne kadar yer almamışsa da, zaman zaman *ö* harfi kullanılmıştır. En çok Kuzey-Zazacanın Batı-Dersim (Hozat, Ovacık, Çemişgezek) ağzında [ø] ünlüsüne rastlanmaktadır ki, burda *ew* çift ünlüsü *öw* ~ *öy* şekline dönüşmektedir. Doğu-Dersim’de çok az bulunmaktadır. Merkez-Bingöl, Palu, Genç gibi ağızlarda da yeni bir değişim olarak mevcuttur ki⁵⁷, bu da sonraki hecenin ses etkileşiminden kaynaklıdır, örn. *wı yeno* > *wı yön*. Sivas’ın Zara, Kangal, Ulaş yörelerinde Gınıyan aşiretinin konuştuğu birçok ağızda da *ö* (örn. *şödır* “sabah”, *tö rê* “sana”) sesine rastlanır, ki bu şivede nasıl oluştuğu konusunda bir kural tespit edilebilmiş değildir.

Bu ünlünün de Zazacanın bazı ağızlarında belirmesi dilin kendi ses evriminden kaynaklı olduğundandır, Türkçenin etkisinden dolayı olduğu pek söylenemez. Türkçeden Zazacaya geçen *ö* ünlüsü genelde *o* ünlüsüne adapte edilmiştir, örn. *çol*, *goç*, *gol*, *kok* gibi. Alfabe de yer almayan ek harf olarak kalabilir.

Ê [ye]

Önses ve içses olarak Doğu-Dersim, Pülümür-Erzincan ve Palu-Bingöl ağızlarında kapalı *ê* [e] ünlüsü damaksız şekilde /ye/ gibi telaffuz edilmektedir. Bu sadece diğer şivelerdeki kapalı *ê*’nin farklı bir söyleyiş varyantı olduğundan dolayı Kuzey Zazacasında bunun için özel bir harf kullanımına gerek duyulmamıştır. Örn. *dês* “duvar” sözcüğü Nazımiye veya Pülümür’de [djes] /dyes/ şeklinde okunurken diğer şivelerde [des] /dês/ şeklinde okunmaktadır. Merkez Zazacası yazınında ise bu sesin <ye> şeklinde yazılması şimdiye kadar tercih edilmiştir: <dyes ~ diyés> ve *ê* harfi sadece kapalı [e] için kullanılmaktadır.⁵⁸

Türkçe Q-klavvede <ê> harfi SHIFT + 3, E ile yazılabilmektedir. Hızlı veya rahat yazım için SHIFT + “tuşuyla <ê> harfi de kullanılabilir; editörler de basımda bunu <ê> harfiyle değiştirebilirler.

C, Ç

Kuzey Zazacası birçok, özellikle Dersim ağızları sızıcı (spirant) sesler olan *s* : *ş* ve *z* : *j* ile birlikte patlamalı-sızlamalı (*affricate*) *c* [dz : dʒ] ve *ç* [ts^h : tʃ^h], *çh* [ts : tʃ] ünsüzlerin sesbirimsel değişke veya çevresel üye (*complementary distributed allophones*) olarak karşı karşıya olmasından dolayı oluşan yenilenmiş bir ses yapısına sahiptir. *ş* ve *j* sesleri sadece belirli şartlar altında, *i*, *ü* veya *ê*’nin damaksız varyantı [ye]’den önce geldiğinde ortaya çıkar, örneğin *hes* : *heşi* “ayı : ayılar”, *çi* [ts^hi] : *çi* [tʃ^hi] “ne? : şey”. Diğer ünlülerin önünde yer alan *s* veya *z* seslerinden kaynaklı olarak *ç*, *çh* ve *c* ünsüzleri de [dz], [ts^h] ve [ts] şekliyle belirmiştir. Var olan bu ses kuralından [ts^h] ve [dz] ünsüzleri söz konusu şivelerde ne şekilde telaffuz edileceği belirli olduğundan özel bir harf kullanılması gerekmemektedir.

Diyarbakır Çüngüş’e ait bazı ağızlarda bulunan [ts^h] ve [dz] ünsüzleri bu ses kuralı dışındadır.

3.2 Alfabenin Koşulları

Alfabenin olmazsa olmaz koşulu, dilde var olan sesbirimlerin (*phonems*) mümkün mertebede tek veya kombine harfle karşılanması iken, öte yandan da eğitimde ve öğrenimde harf çokluğunu mümkün olduğunca önlemek, alfabe pratiği kullanılır ve anlaşılır kılmaktır. Harf sayısını sınırlı tutmanın da getirdiği dezavantaj, eğer bir harf birden fazla sesi karşılıyorsa, bunun yer yer belirli kelimelerde anlamada zorluk yaratabildiğidir. Çift sözcüklerin karşılaştırılıp, tek-ayrılmış çift diyebileceğimiz (*minimal pair*) denklemde sadece tek sesin farklı olduğu kelimelerde farklılık belirlediğinde, bunların ayrı sesbirimler olduğu tespit edilebildiği yukarıdaki örneklerle verilmiştir.

Her dilde olduğu gibi Zazacada da ayrıca yöreden yöreye diyalekt ve ağız farkları mevcuttur. Bu dilin Kuzey, Merkez ve Güney diye üç ana lehçesi, geçiş şiveleri ve her lehçenin de tekrar birbirinden farklı ağızları bulunmaktadır. Bununla birlikte, Zazacada henüz bir standart dilin olmayışından dolayı hala yöresel yazın geleneği sürdürülmektedir. Her yazarın kendi şivesiyle yazması dilbilimsel ve diyalektoloji açısından zenginlik olarak kabul edilir. Bunun yanında, genel yazım, medya, kolektif ve resmi yazışmalarda ve ayrıca eğitimde, şiveler üstü bir yazı dilinin de olması gerekir.

Yazı dilinin bilgisayar çağında kullanıcı için pratik ve rahat olması şarttır. Zazaların hemen hemen hepsi Türkiye’de yaşayıp eğitimini Türkçe aldığından, Latin Alfabesinin baz alınmasıyla Zazaca Alfabeğe çok rahat adapte olmaktadır.

⁵⁷ Paul (1998a: 196).

⁵⁸ Ê harfinin yazımı için bkz. <http://zazaki.de/turkce/eedevazimhatalari.pdf> (Nisan 2011).

Windows ve Macintosh veya genel anlamda bilgisayar bazlı teknik donanımda Zazaca bir klavye kabul edildiği takdirde, alfabe sorunu yazar ve akademisyenlerce tekrar gündeme gelip reformlarda bulunulabilir. Şimdilik, bilgisayar sistemlerinde herkesin genelde Türkçe klavyeye ulaşabildiği göz önünde bulundurulması ve ona göre bir alfabe şekillendirilmesi gerekmektedir.

4. Önerilen Alfabe

Uyarlanan alfabe şimdilik sadece tasarlanmakta olan şiveler üstü yazı dili içindir⁵⁹. Bunun dışında şivelerde var olan sesleri de yöresel yazım için karşılayan harfler de alfabede ek harf olarak (ö, ü, ‘, çh, dh, ‘h kh, lh, ph, sh, zh) sunulmuştur.

Standart yazı dili çalışmaları ışığında öngörülen alfabede tüm Zazaca yazarlar için rahat benimsenebilecek, konsensüs sağlayan harfler tercih edilmiştir. Kuzey Zazacasında bulunan soluksuz çh, kh ve merkezin de bazı ağızlarında kullanılan ph gibi soluksuz sesleri ve de kalın l’yi lh içermiyor. Tüm şivelerde var olan sadece lh sesin genel alfabeye ek harf olarak eklenmiştir. Eski ve Orta İrancanın uzun ü sesinin devamını Güney ve Merkez Zazacasında û, Kuzeyde ü karşılamakta. Fakat bu, ağzın ön değil de arka kısmında çıkan bir ünlü ve daha muhafazakar varyantı olduğu için û harfi tercih edilmiştir.

Kuzey Zazacanın birçok ağzında, Özellikle Dersim ve Erzincan’da, kendi içinde s : ş, z : j seslerin dağılımını şartlandırmış, bundan ötürü de ts ve dz ünsüzleri oluşmuştur. Dişyuvasil (alveolar) seslere (s, z, dz, ts) çevrilen bu ünlüler, genelde sonraki i, ê /ye/ ve ü ünlüsünden önce ş, j, c, ç artdişyuvasil (postalveolar) seslerini çıkarttığı bir kurala bağlı olduğundan mevcut alfabelerde dz, ts sesleri için özel harf üretmeye gerek duyulmamıştır. Oluşturulan bu ses sistemi, o şivelere has bir fenomendir. Güney ve Merkez Zazacasına özgü ‘h (ح) ve ‘ (ع) gibi Arapça ve Süryanicenin etkisiyle Zazacaya giren sesler de standart alfabeye alınmamıştır. Bu şekilde ağızlar arasında da bir sentez oluşturmaya çalışılmış, dilin hemen tüm şivelerinde var olan varyantlar arasında da dil tarihi açısından muhafazakar olanı seçilmiştir. Ek harfler ve işaretler ana alfabede yer almamaktadır, ama örneğin Almanca veya Fransızca misali, ä, ö, ü veya ç,æ,keza´´^ ünlüler üzerine vurguların (á, è, ô vs.) da alfabelerinde yer almadığı gibi ek harf olarak dilde kullanılmaktadır. Aşağıda kalın çerçeveye belirtilmiş olan ana alfabe olarak kabul edilebilir, ek harfler de yazarlar kendi şivelerinde bulunduğu sesbirimleri ifade etmek için yazımda kullanabilmesi içindir.

Alfabey Zazaki

(belirtilmeyen telaffuzlar Türkçedeki gibidir)

	IPA	Telaffuzu	Örnek	Türkçesi
A a	[a]		adır	ateş
B b	[b]	Türkçedeki gibi. Sonses veya içses olarak yöreye göre “v” gibi de okunur	bıra	kardeş
C c	[dʒ]	Türkçedeki „c“ gibi	cor	yukarı
Ç ç	[tʰ]	Türkçedeki „ç“ gibi	çım	göz
D d	[d]		dı	iki
E e	[ɛ]		des	on
Ê ê	[e]	ince e, „el“ (alem) „e“sine yakın	dês	duvar
F f	[f]		fek	ağız
G g	[g]		ga	öküz
Ğ ğ	[ɣ]	Küçük dilden sızmalı ünsüzü olarak telaffuz edilir (Arap. Ğ), gargara „g“si	ğerib	garip

⁵⁹ Bunun konsepti 2010’un Mayıs ayında İstanbul’da, Aralık ayında Almanya’daki seminerde Zaza yazar ve akademisyen çevresine sunulmuştur.

H h	[h]		her	eşek
I ı	[i]	Türkçe <i>ı</i> ile <i>i</i> ünlüleri arasında bulunur	bılbıl	bülbül
İ i	[i]		insan	insan
J j	[ʒ]		jû	bir
K k	[k ^h]		kay	oyun
L l	[l]		lac	oğul
M m	[m]		mae	anne
N n	[n]		new	dokuz
O o	[ɔ]		o	o (eril)
P p	[p ^h]	Türkçedeki gibi (soluklu)	pi	baba
Q q	[q]	Küçük dilden telaffuz edilir (Arap. ق), sert, gargara „k“si	qatır	katır
R r	[r]	Önses olarak çift „r“ gibi telaffuz edilir	roc	güneş
	[r]	İçses ve sonses olarak Türkçedeki gibi telaffuz edilir	ara	kahvaltı
rr	[r]	İçses ve sonses olara „rr“ diye yazıldığında çift „r“ gibi telaffuz edilir	bırr	orman
S s	[s]		sae	elma
Ş ş	[ʃ]		şêr	aslan
T t	[t ^h]		tici	güneş ışını
U u	[u]	kısa <i>u</i>	uca	ora, orda
Û û	[u:]	uzun <i>u</i>	dû	duman
V v	[v]		va	rüzgar
W w	[w]	İngilizcedeki water <i>w</i> 'si gibi telaffuz edilir	wae	kızkardeş
X x	[χ]	ğ ünsüzün sert (sessiz) varyantı, küçük dilden telaffuz edilir. (Arap. خ), Almanca'nın <i>ch</i> 'si	xoz	domuz
Y y	[j]		yare	yar
Z z	[z]		zıwan	dil
Digraf (bileşik harf)				
Lh lh	[t]	artdamaksız, kalın <i>l</i>	lhınci	çamur

Ağızlar için bileşik harfler ve işaretler				
'	[ʕ]	boğazsıl patlamalı, Arapça <i>ayn</i> ع	'ef	af
çh	[ts], [tʃ]	soluksuz ç	çhep çhik	sol kıvılcım
Dh dh	[d ^h]	boğazsıl <i>d</i> , Arap. ض	dhadi	anne
'H 'h	[ħ]	boğazsıl <i>h</i> , Arap. ح	'heş	ayı
Kh kh	[k]	soluksuz <i>k</i>	khej	sarışın
Ö ö	[ø]		çöwt	yamuk
Ph ph	[p]	soluksuz <i>p</i>	phan	yassı
Sh sh	[s ^h]	boğazsıl <i>s</i> Arap. ص	sheyd	av
Ü ü	[y]		dü	duman
Zh zh	[ð ^h]	boğazsıl, peltek dişsil <i>ð</i> , Arab. ظ	zhot	beddua
Ağızlarda bağımsız telaffuz biçimleri				
C c	[dz] [dʒ]	Kuzey Zazacanın bazı ağızları için geçerli: sonses veya içses olarak <i>a, e, i, o, u</i> ünlülerin önünde <i>z</i> gibi okunur; Damaksıl <i>ê, i, ü</i> ünlülerin önünde Türkçedeki <i>c</i> gibi okunur.	cor cêr	yukarı aşağı
Ç ç Çh çh	[ts ^h] [ts], [tʃ]	Kuzey Zazacanın bazı ağızları için geçerli: sonses veya içses olarak <i>a, e, i, o, u</i> ünlülerin önünde <i>ts</i> gibi okunur; Damaksıl <i>ê, i, ü</i> ünlülerin önünde Türkçedeki <i>ç</i> gibi okunur.	çım çhik	göz kıvılcım
Ê ê	[jê] [e]	Doğu-Dersim ve Palu-Bingöl ağızları için geçerli: Önses ve içses olarak <i>ye</i> , sonses olarak ince <i>ê</i> gibi okunur.	dês zê, sê	duvar
Th th	[t], [t ^h]	soluksuz <i>t</i> , Fransızcadaki „tu, tonne“, yöreye göre Arapçadaki boğazsıl ط gibi	theyr	kuş

Sonuç

Yaygın olarak kullanılmakta olan alfabelerden pek de farklı olmayan sunulan alfabenin öncelikle Zazaca yazınında ve yazılı medyasında yer alan kurumlar, kişiler ve şimdilik sadece yurtdışında bulunan, yurt içinde ise kuruluş çalışmalarını sürdürülen Zaza Dil Enstitüleri ve benzeri diğer kurumlar tarafından benimsenmesi gerekmektedir. Aksi taktirde, Norveç örneğinde olduğu gibi, farklı alfabelerin kurumlaşması, özellikle anadilinde henüz eğitim hakkına sahip olmayan yazarlar arasında karışıklık yaratacağı kesindir.

Şu ana kadar kullanılan alfabelerin ortak noktası, Türkçe Latin sistemini temel almasıdır. Zazalar da genelde Türk Devleti sınırları içinde yaşamaları itibarıyla eğitimlerini Türkçe almak zorunda kaldığı ve de bilgisayarda Türkçe klavyelere muhtaç olduklarından dolayı Türkçe temelli ama Zazacaya ek harflerle uyarlanmış alfabe tercih ederler.

Zazaca yazımında teknik sorunlar yaratmamak için ve öte yandan Zazaca için uyarlanmış olmasından dolayı Jacobson/Ware'nin, diğer anlamda Zaza yazarlarla birlikte oluşturulan alfabe çalışmalarının temel alınması önerilir.

Yukarıda yer verilen alfabe bu bağlamda bir konsensüs sağlaması açısından kabul görüp ilerde eğitim ve medyada da kullanılması umuduyla sunulmuştur.

Ek: Önerilen alfabeyle Standard ve şive yazılımına dair örnekler

Şiveler üstü Standard Zazaca⁶⁰

A deqa de lûwe ey ra asae.
»Ma be xeyr di«, lûwe vat.
»Xeyr be sılamet«, şazadey qıckeki cıwabê cı da, xo çarna ra cı, emma teba nêdi.
»Ezo etıya«, vengi vat, »bınê saêre de...«
»Tı kamay?« şazadey qıckeki vat. »Tı zehf rındekay...«
»Ez jû lûwan«, lûwe vat.
»Bê, ma pia kay kerime«, şazadey qıckeki fikr na ro ver. »Derdo henên kewto zerrey mı ke...«
»Ez nêşenan to de kay kerı«, lûwe vat. »Ez kedi niyan«
»Ha, qaytê qısurı mebe!« şazadey qıckeki vat.
Labelê tenê ke rıjna, nijna, hına kerd ra ser:
»Na kedi biyaene çıçıya?«
»Tı ê nacay niyê«, lûwe vat, »çı geyrenê?«
»Ez geyrenan insanan«, şazadey qıckeki vat.
»Na kedi biyaene çıta?«
»Ê insanan«, lûwe vat, »ê ninan tufangê xo estê u nanê pıra. Xeta anê kesi ser de. Kergan ki kenê weyiye. Dêrdê inan tek noyo. Tıyê geyrenê kergan?«

(a.g.e., Sayfa 66-67, güncelleştirilmiş şekli)

Kuzey-Zazacası, Bingöl-Adaklı (Karêr) ağzı⁶¹

A deqa de lüye ey ra asê.
»Ma be xêr di«, lüye va.
»Xêr be sılamet«, şazadê qıckeki cüabê cı da, xo çarna ra cı, hama thawa nêdi.
»Ezo itha«, vengi va, »bınê dara sae de...«
»Tı kama?« şazadê qıckeki va. »Tı zaf rındeka...«
»Ez jü lüya«, lüye va.

⁶⁰ Dilbilimsel yöntemle oluşturulmak üzere olan doktora tezi çalışmamın konsepti. Örnek cümleler, Standard Zazaca üzerine bir deneme olan "Şazadeo Qıckek" (Saint-Exupéry, "Küçük Prenses" in Zazaca tercümesi).

⁶¹ Bu makaledeki şivelere olan çeviriler bana aittir, mevcut hatalar da.

»Bê, ma pia kay kerime«, şazadê qıckeke fikr na re ver. »Derdo henên kewto zerê mı ke...«
»Ez nêşkina to de kay kerı«, lüye va. »Ez khedi niya«
»Ha, qaytê qusıri meke!« şazadê qıckeke va.
Labelê tenê ke rıjna, nijna, nia kerd ra ser:
»Na khedi biyaene çıka?«
»Tı ê nicay niya«, lüye va, »çı gêrena?«
»Ez gêrena isanan«, şazadê qıckeke va.
»Na khedi biyaene çıka?«
»Ê isanan«, lüye va, »ê ninan tufangê xo estê, nanê pıra. Xeta anê kesi ser de. Kergan ki kenê weyiye. Derdê inan tek nowo. Tıya kergan ra gêrena?«

Kuzey-Zazacası, Varto ağzı

A deqa de lüye dê ra asê.
»Ma be xêr di«, lüye va.
»Xêr be sılamet«, şazadê qıckeke cüabê cı da, xo çarna ra cı, hama thawa nêdi.
»Ezo itha(ka)«, vengi va, »binê dara sae de...«
»Tı kama?« şazadê qıckeke va. »Tı zaf rindeka...«
»Ez jü lüyane«, lüye va.
»Bê, ma pia kay kerime«, şazadê qıckeke fikr na ro ver. »Derdo henên kewto zerrê mı ke...«
»Ez nêşkinane to de kay kerı«, lüye va. »Ez khedi niyane«
»Ha, qatê qusıri meke!« şazadê qıckeke va.
Labelê tenê ke rıjna, nijna, nia kerd ra ser:
»Na khedi biyaene çıka?«
»Tı ê nacay niya«, lüye va, »çı cêrena? (çı fetelina?)«
»Ez cêrenane isana«, şazadê qıckeke va.
»Na khedi biyaene çıka, çı thabao?«
»Ê isana«, lüye va, »ê nina tufangê xo estê, nanê pıra. Xeta anê kesi ser de. Kerga ki kenê weyiye. Derdê dina tek nowo. Tıya kerga ra cêrena? (tı ere kerga fetelina?)«

Kuzey-Zazacası, Pülümür-Erzincan ağzı

A deqa de lüye dey ra asê.
»Ma be xêr di«, lüye vat.
»Xêr be sılamet«, sazadê qışkeke cüabê cı da, xo çarna ra cı, hama thawa nêdi.
»Ezo itha«, vengi vat, »binê dara sae de...«
»Tı kama?« sazadê qışkeke vat. »Tı zaf rindeka...«
»Ez jü lüyane«, lüye vat.
»Bê, ma pia kay kerime«, sazadê qışkeke fikr na re ver. »Derdo henên kuto zerrê mı ke...«
»Ez nêşkin to de kay kerı«, lüye vat. »Ez khedi niyane«
»Ha, qaytê qusıri mebe!« sazadê qışkeke vat.
Labelê tenê ke rızna, nizna, nia kerd ra ser:
»Na khedi biyaene çıka?«
»Tı yê nazay niya«, lüye vat, »çı fetelina?«
»Ez ere isanu fetelin«, sazadê qışkeke vat.
»Na khedi biyaene çıka?«
»Yê isanu«, lüye vat, »yê ninu tufangê xo estê, nanê pa. Xeta anê keşi ser de. Kergu ki kenê weyiye. Derdê dine tek nuyo. Tıya ere kergu fetelina?«

Kuzey-Zazacası, Doğu-Dersim-Merkez-Nazımiye ağzı

A deqa de lüye dey ra asê.
»Ma ve xêr di«, lüye va.
»Xêr ve sılamet«, sazadê qışkeke ciavê cı da, ho çarna ra cı, hama thowa nêdi.
»Ezo thıka«, vengi va, »binê dara sae de...«
»To kama?« sazadê qışkeke va. »To zof rindeka...«
»Ez zu lüyune«, lüye va.
»Bê, ma pia kay kerime«, sazadê qışkeke fikr na ro ver. »Derdo henên kuto zerrê mı ke...«
»Ez nêşkin to de kay kerı«, lüye va. »Ez khedi nüne«
»Ha, qusır de nia mede!« sazadê qışkeke va.
Hama tenê ke rızna, nizna, nia kerd ra ser:

»Na khedi biyaene çika?«
 »To yê nazay niya«, lüye va, »çı fetelina?«
 »Ez isonu kon sae«, sazadê qiskeki va.
 »Na khedi biyaene çıwawa?«
 »Yê isonu«, lüye va, »yê ninu tıfongê ho estê, nanê pa. Xeta anê keşi ser de. Kergu ki kenê weyiye. Dêrdê dine tek nowo. Tüya kergu kena sae?«

Kuzey-Zazacası, Batı-Dersim, Hozat-Merkez ağzı

A deqa de lüye iy ra asê.
 »Ma be xêr di«, lüye vat.
 »Xêr be silamet«, sazadê qıckeki cüabê cı da, xo çarna cı, hama thaba nêdi.
 »Ezo nica«, vengi vat, »binê dara sae de...«
 »To kamay?« sazadê qıckeki vat. »To zaf rındekay...«
 »Ez jü lüyan«, lüye vat.
 »Bê, ma pia kay kime«, sazadê qıckeki fıkr na ro ver. »Derdo henên koto zerrê mı ke...«
 »Ez nêşkinan to de kay k(er)i«, lüye vat. »Ez khedi niyan«
 »Ha, qısır de sê meke!« sazadê qıckeki vat.
 Hama tenê ke rızna, nızna, nia kerd ra ser:
 »Na khedi biyaene çika?«
 »Tı ê nacay niyay«, lüye vat, »çı gêrenê?«
 »Ez gêrenan isanan«, sazadê qıckeki vat.
 »Na khedi biyaene çika?«
 »Ê isanan«, lüye vat, »ê ninan tufangê xo estê, nanê pıra. Kar' o isani kenê. Kergan ki kenê weyiye. Dêrdê inan tek nowo. Tıyay gêrenay kergan?«

Merkez-Zazacası, Bingöl-Merkez ağzı

Ya deqa d' lûy yı ra êsê.
 »Mer'heba«, lûy va.
 »Xêr umey silumet«, şazadê qıtaleki cıwabi cı da, xue çarna cı, la tuwê nêdi.
 »Ezo tıya«, vengi va, »bini shayêr ıd...«
 »Tı kuma?« şazadê qıtaleki va. »Tı zaf rında...«
 »Ez yo lûya«, lûy va.
 »Bye, ma pia kay bıkk«, şazadê qıtaleki fıkr na ver. »Derdo newin koto zerrê mı g'...«
 »Ez nêşken tue d' kay kerı«, lûy va. »Ez cayi niya«
 »Ha, qısuri mı meuni!« şazadê qıtaleki va.
 Labelê têk gı rıjna, nijna, ina kerd ser:
 »En cayi biyayış çınao?«
 »Tı mî tıyê niy«, lûy va, »çı gêreni?«
 »Ez gêrena insunun«, şazadê qıtaleki va.
 »En cayi biyayış çıtao?«
 »Inê insunun«, lûy va, »ê enin tıfingi xue estê u nuni pa. Merdumi keni gej. Kergun ız keni weyi. Dêrdi yın tek eno. Tıyê gêreni kergun?«

Merkez-Güney Geçiş şivesi, Lice ağzı

A deqa de lûwe ey ra asê.
 »Mer'heba«, lûwe va.
 »Xêr amey silamet«, şazadê 'ıci cıwabê cı da, xo çarna cı, labelê teba nêdi.
 »Ezo etıya«, vengi va, »binê saêre de...«
 »Tı kama?« şazadê 'ıci va. »Tı zaf rındeka...«
 »Ez jo lûwa«, lûwe va.
 »Bê, ma pia kay kerı«, şazadê 'ıci fıkr na ro ver. »Derdo wınin kewto zerrê mı ke...«
 »Ez nêşkena to de kay kerı«, lûwe va. »Ez cayi niyan«
 »Ha, qısırê mı mewni!« şazadê 'ıci va.
 Labelê tenê ke rıjna, nijna, ina kerd ra ser:
 »Eno cayi biyayış çıyo?«
 »Tı ê tıyay niyê«, lûwe va, »çı gêrenê?«

»Ez gêrena insanan«, şazadey 'ıcı va.
»Eno kedi biyayış çıyo?«
»Ê insanan«, lûwe va, »ê eninan tufingê xo estê u nanê pıra. Merdumi kenê gêj. Kergan zi kenê weyi. Dêrdê inan tek noyo. Tiyê geyrenê kergan?«

Güney-Zazacası, Çermik ağzi

A deqa dı lûw ey ra aysê.
»Mer'heba«, lûwerı va.
»Xeyr amey sılamet«, şazadey qiji cıwabê cı da, xo çarna cı, labelê teba nêdi.
»Ezo tıya«, vengi va, »bındê shayêrı dı...«
»Tı kama?« şazadey qiji va. »Tı zaf rindeka...«
»Ez jû lûwanı (lûwa)«, lûwerı va.
»Bê, ma pia kay kımı«, şazadey qiji fikr na ver. »Derdo wınasin kewto zerredê mı ke...«
»Ez nêşenanı to de kay keran«, lûwerı va. »Ez kedi niyanı (niya)«
»Ha, qısurdê mı meewnı!« şazadey qiji va.
Labelê tenê kı rijna, nijna, wına kerd ser:
»Na kedi biyaenı çıçiya?«
»Tı ê tıyay niyê«, lûwerı va, »çı geyrenê?«
»Ez geyrenanı insanan«, şazadey qiji va.
»Na kedi biyaene çıçiya?«
»Ê insanan«, lûwerı va, »ê ninan tufingê xo estê u nanê pıra. Merdumi kenê gêj. Kergan zi kenê weyi. Dêrdê inan tek noyo. Tiyê geyrenê kergan?«

Kaynakça

- Aratemür, Yaşar 2010: Elfbayê Zazaki. İstanbul.
- Arslan, İlyas 2007: Partikeln im Zazaki. Açıklanmamış mastır tezi. Köln. İnternette: http://www.kirmancki.de/Partikeln_im_Zazaki.pdf (Mart 2011)
- Aslan, Cengiz 2009: Moriber. Roman. Frankfurt (sınırlı baskı).
- Aydar, Mehmet 2003: Zazaki-Tırki Qalier / Zazaca-Türkçe Sözlük. İstanbul.
- Bedir-Xan, Celadet Alî 2002: Elfabêya kurdî&Bingehên gramera kurdmançî. Stockholm. Dijital baskı (Arif Zêrevan&Nefel): http://www.nefel.com/epirtuk/pdf/celadet_ali_bedir_xan_elfabeugramer_02.pdf (Nisan 2011).
- Berz, Koyo 2002: giramerê zazaki. Stockholm.
- Canpolat, Musa 2006: Zazaca-Türkçe Sözlük. İstanbul.
- Çeliker, Celadet 1996: *Çend pirsên Alfabeya Kurdî*. Stockholm, 1996.
- Çem, Munzur 1994: Ferheng. Kurdi-Tırki (Zazaki). Stockholm.
- Dehqan, Mustafa 2010: Diyarbakır'dan bir Zazaca Alevi metni. <http://zazaki.de/turkce/makaleler/Dehqan-Diyarbakirdanbirzazacaalevimetni.pdf>. Orijinali: <http://www.kurdologie-wien.at/images/stories/MustafaDehqan/A%20Zazaki%20Alevi%20Treatise%20from%20Diyarbakir.pdf> (Nisan 2011)
- Diljen, Haydar 1995: ziwânê ma Alfaba. İstanbul.
- Diljen 1996: Derheqê Rastnustena Kirdkî (Kirmanckî) de Kombiyayîşê Stockholmî. 2-3-4ê tebaxe 1996. Stockholm.
- Erdem, Turan 1997: Ferheng. Zazaki-Tırki/Tırki-Zazaki. İstanbul.
- Gippert, Jost 1996: "Die historische Entwicklung der Zaza-Sprache". Dergi: *Ware. Pêseroka Zon u Kulturê Ma: Dımılı-Kırmanc-Zaza*, 10. sayı, s. 148-154. Türkçesi: "Zazacanın tarihsel gelişimi". *Ware. Pêseroka Zon u Kulturê Ma – Zaza Dili ve Kültürü Dergisi*, 13. sayı, s. 106-113.
- Gippert, Jost 2007/2008: "Zur dialektalen Stellung des Zazaki": *Die Sprache. Zeitschrift für Sprachwissenschaft*. Wiesbaden.
- Horn, Paul 1988: *Grundriß der neupersischen Etymologie*. Hildesheim (Nachdruck der Ausgabe Straßburg 1893).
- Hûnî, Mela Mehemed Elî 2004: *Mewlid - Yûsûf û Zelîxa & Qasîdeyê Kerbela*. İstanbul (Mewlid'in aslı 1971'de yazılmıştır).
- İremet, Faruk 1996: Zonê Ma Zazaki. Stockholm.
- İzoli, D. 1992: Ferheng. Kurdi-Tırki/Türkçe-Kürtçe. İstanbul.
- Jacobson, C. M. 1993: Rastnustena Zonê Ma. Handbuch für die Rechtschreibung der Zaza-Sprache. Bonn.
- Jacobson, C. M. 2001: Rastnustena Zonê Ma. Zazaca Yazım Kılavuzu (genişletilmiş 2. baskı). İstanbul.
- Jacobson, C. M. 1997: ZAZACA Okuma-Yazma El Kitabı. Bonn.
- Kausen, Ernst 2006: Zaza. <http://zazaki.de/deutsch/aufsaetze/kausen-Zaza.pdf> (Mart 2011).
- Keskin, Mesut 2007: *Einige gemeinsame Lehnwörter im Türkkeitürkischen aus der Region Trabzon und im Zazaki aus der Region Pülümür-Erzincan*. <http://zazaki.de/deutsch/aufsaetze/trabzon-pulumur-lehnwoerter.pdf> (Ocak 2011).
- Keskin, Mesut 2008: *Zur dialektalen Gliederung des Zazaki*. <http://publikationen.ub.uni-frankfurt.de/volltexte/2009/6284/> (Ocak 2011).
- Keskin, Mesut 2010: Zazaca üzerine notlar. Herkesin Bildiği Sır: Dersim - Tarih, Toplum, Ekonomi, Dil ve Kültür. İstanbul. Derleyen: Şükrü Aslan.
- Lerch, Peter I. 1857/58: Forschungen über die Kurden und die Iranischen Nordchaldäer. St. Petersburg.
- Luka: İncil'in Luka çevirisi, Zazacanın Siverek ağzı. Çeviren kişi ve yıl belirtilmemiştir. İnternette: <http://www.kurdish-bible.org/zaz/Zaz-pdf/Luka%201-8.pdf> (Nisan 2011).
- Malmisanj 1992: Zazaca-Türkçe Sözlük / Ferhengê Dımılki-Tırki. İstanbul.
- Mann, Oskar / Hadank, Karl 1932: Die Mundarten der Zâzâ, hauptsächlich aus Siverek und Kor. Leipzig.
- Mela Ehmedê Xasi 1899: Mewlîd. Diyarbakır. Yeni Basım: İstanbul (yıl belirtilmemiştir).
- Osman Esad Efendi Muftiyê Suregê 2007 (1933): Mewlîdo Dımilî (Mewlîd). Diyarbakır (Şam).
- Özcan, Mesut 1997: Zazaca-Türkçe Sözlük. İstanbul.
- Pamukçu, Fahri 2001: Gramerê Zazaki. Zuwanrêznayi. İstanbul.
- Paul, Ludwig 1998a: Zazaki. Grammatik und Versuch einer Dialektologie. Wiesbaden.
- Paul, Ludwig 1998b: „The Position of Zazaki among West Iranian Languages.” Old and Middle Iranian Studies Part I, ed. Sims Williams. S. 163-176. Proceedings of the 3rd European Conference of Iranian Studies (held in Cambridge, 11th to 15th September 1995). Wiesbaden.
- Pular, U. 2008: Elifba Zazaki. İstanbul.
- Saint-Exupéry, Antoine de 2009: *Şazadeo Qıçkek*. "Küçük Pens" in Zazacaya çevirisi. Çeviri: Mesut Keskin. Neckarsteinach, Almanya.

- Satıcı, Çetin 2002: Azebe. İstanbul.
- Schmitt, Rüdiger (Hrsg.) 1989: *Compendium Linguarum Iranicarum [CLI]*. Wiesbaden.
- Schmitt, Rüdiger 2000: Die Iranischen Sprachen in Geschichte und Gegenwart. Wiesbaden.
- Selcan, Zülfü 2001: *Zaza Dilinin Gelişimi* <http://zazaki.de/zazakide/ZazaDilininGelisimi.pdf> (Ocak 2011)
- Selcan, Zülfü 1998a: Grammatik der Zaza-Sprache. Nord-Dialekt (Dersim-Dialekt). Berlin.
- Selcan, Zülfü 1998b: “Die Entwicklung der Zaza-Sprache”. *Ware. Pêseroka Zon u Kulturê Ma: Dımili-Kırmanc-Zaza*. 12. sayı, S. 152-163. Baiersbronn.
- Söylemez, Kamer; Kılıç, Eren (2010): *naskena? ABC ma*. Avusturya-Viyana.
- Temizbaş, Suvar 1999: Einflüsse des Deutschen auf die Dimli-Sprache. Açıklanmamış mastır tezi. Halle, Almanya.
- Todd, Terry L. 1985: A Grammar of Dimili (also known as Zaza). Ann Arbor, Michigan.
- Turgut, Harun 2009 (1997): *Türkçe Açıklamadlı Zazaca Dilbilgisi*. İstanbul (Bremen).
- Windfuhr, Gernot (Ed.) 2009: *The Iranian Languages*. Michigan.
- Wurzel, Petra 1997: *Rojbaş. Einführung in die kurdische Sprache*. Wiesbaden.

• **Dergiler ve gazeteler:**

- Ateş Hırsızı – Politik Dergi. Sayı 1-9. 1992-1998. İstanbul.
- Ayre – Mecmuaya Zıwani. Sayı 11, 12. Mart/Mayıs 1987. Skärholmen.
- Berhem – Sosyal ve Kültürel Araştırma Dergisi. Sayı 7. Ocak 1990. Farsta (İsveç).
- Çıme – Pêserokê Siyaset, Zıwan u Edatê Zazayan. Sayı 1-9 (2005-2008). Augsburg. İnternette: <http://zazaki-institut.de/peseroki/cime/cime.htm>
- Desmala Sure – Vengê Dêrsımı. Sayı 1-16. 1991-1996. Uppsala/Paderborn.
- Kormışkan – Zıwan u Kültürê Zazayan. Sayı 1, 4, 5. (1995-97).
- Miraz – Edebiyat u Felsefe. Sayı 1-4. 2006-09. Malayta. İnternette: <http://www.zazaki-institut.de/miraz.htm> (Nisan 2011).
- Munzur Haber. İki haftalık Siyasi Haber Yorum Gazetesi. Sayı 10-41. Mayıs 2004-Kasım 2005. Tunceli.
- Piya – Pêserokê zıwan u kulturê Zaza. Sayı 1-15/16. Mayıs 1988 – Mart 1992. Skärholmen.
- Raştiye – Pêseroka Zıwanê u Kulturê Zaza. Sayı 2-3.1991-92. La Ferté sous Jouarre (Fransa).
- Tija Sodiri – Pêseroka Zon u Zagonê Kırmanc-Zazay. Sayı 1-7. 1995-2001. Frankfurt. İnternette: <http://zazaki-institut.de/peseroki/Tija%20Sodiri/tijasodiri.htm>
- Vate – Kovara Kulturî. Sayı 1 – 33. 1997-2010. Skärholmen/İstanbul.
- Vati dergisi, sayı 1-3. 1998, Erzurum.
- Vengê Zazaistani – Zon u Kulturê, Siyasetê Zazayan. Sayı 3. 2001. Livry Gargan (Fransa).
- Venguvaj – Piseroka Sanat u Edebiyatê Zazaki (Fanzin). Sayı 1-2. 2008. İstanbul.
- Ware – Pêseroka Zon u Kulturê Ma: Dımili-Kırmanc-Zaza. Sayı 1-14. 1992-2003. Baiersbronn/Frankfurt. İnternette: <http://zazaki-institut.de/peseroki/Ware/ware.htm> (Nisan 2011).
- Waxt. Sayı 0 – 4. 1990-91. İnternette: <http://zazaki-institut.de/peseroki/Waxt/waxt.htm> (Nisan 2011).
- ZazaPress – Journal of Zaza language and culture / Pêserokê Zıwan u Kültürê Zazayan. Sayı 1-10. 2000-02. Stockholm.